

PAPER

MATN BIRLIKLARI MUAMMOSINING NAZARIY O'RGANISH HOLATI

Qo'shbaqova Muhayyo Azamatovna^{1,*}

¹PhD, doktorant, Samarqand davlat chet tillar instituti, Samarqand, O'zbekiston

*kushbakovamukhayyo@gmail.com

Abstract

Ushbu maqola matn birliklari va ularning nazariy o'rganish holatiga bag'ishlangan. Matnning struktura, semantika, kommunikativ va ijtimoiy kontekstual xususiyatlari tahlil qilinadi. Matn birliklarining o'zaro bog'lanishi va ularning mazmuni, auditoriya bilan aloqasi o'rganiladi.

Key words: Matn birliklari; struktura; semantika; kommunikatsiya; ijtimoiy kontekst; intertekstual aloqa; diskurs; semiotika.

Kirish

Tilshunoslikda matn tushunchasi va uning tarkibiy qismlarini aniqlash muhim ilmiy muammolardan biri hisoblanadi. Matn birliklari masalasi matnshunoslik, diskurs tahlili va pragmatika kabi yo'nalishlar doirasida chuqur o'rganilgan. Matnshunoslikda matn birliklarining tuzilishi, ularning bir-biri bilan o'zaro aloqasi, shuningdek, mazmun va shakl jihatidan uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada matn birliklari muammosining nazariy jihatlarini tahlil qilinadi.

Matn birliklari tushunchasi. Matn birliklari deganda, matnning yaxlitligini ta'minlovchi lingvistik elementlar tushuniladi. Ular leksik-semantik, sintaktik va pragmatik xususiyatlarga ega bo'lib, matnning mantiqiy tuzilishini shakllantiradi. Matn birliklari orasida so'z, gap, abzats, bo'lim, butun matn kabi elementlar ajratiladi. Shu bilan birga, matn birliklari o'zaro bog'lanish va kontekst asosida aniqlanadi. Matnning yaxlitligi va mantiqiy izchilligi ushbu birliklarning o'zaro aloqasiga bog'liq bo'lib, ularni ajratish mezonlari haqida turli yondashuvlar mavjud. Matn birliklarini ajratish va tavsiflashda turli lingvistik yondashuvlar mavjud bo'lib, ular strukturalistik, funksionalistik va kognitiv yondashuvlarga asoslanadi. Strukturalistik yondashuvga ko'ra, matn birliklari grammatik va sintaktik tamoyillar asosida belgilanadi. Funksional yondashuv esa matn birliklarining kommunikativ vazifalarini tahlil qilishga asoslanadi. Kognitiv yondashuv esa matnning tushunilishi va idrok qilinishi jarayonida matn birliklarining roliga e'tibor qaratadi.

Matn birliklari nazariyasi bo'yicha ilmiy yondashuvlar. Matn birliklari nazariy jihatdan turli olimlar tomonidan o'rganilgan.

Xususan, I.R. Galperin matn kompozitsion birliklar orqali tahlil qilish muhimligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, "Matn birliklari mustaqil va bir-biri bilan bog'liq holda matn yaxlitligini ta'minlaydi." [1;61] Shuningdek, u matn birliklarini tahlil qilishda lingvistik strukturalar bilan bir qatorda, matnning kommunikativ vazifalarini ham hisobga olish lozimligini ta'kidlaydi. R.A. de Beau-grande esa matn strukturasini sathlarga ajratib tahlil qiladi. Uning fikricha, "Matn faqat grammatik birliklardan iborat emas, balki uning semantik va pragmatik jihatlari ham muhim ahamiyatga ega." [2;13] Bundan tashqari, u matnning izchilligi va bog'liqligini ta'minlashda referentsiya va kohezion vositalarning rolini alohida qayd etadi.

Bundan tashqari, J. Petöfi matn birliklarining funksional xususiyatlariga urg'u beradi. Uning ta'kidlashicha, "Matn birliklari nafaqat grammatik struktura orqali, balki kommunikativ va kontekstual bog'liqlik orqali ham shakllanadi." [3;107] Shuningdek, H.P. Grays matn birliklarining pragmatik aspektlarini muhim deb hisoblaydi. Uning fikriga ko'ra, "Matn birliklari o'zaro hamkorlik tamoyillariga asoslanib shakllanadi va muloqot samaradorligini oshiradi." [4;28] M.A.K. Halliday esa matn birliklarini izchillik (cohesion) va bog'liqlik (coherence) nuqtayi nazaridan o'rganadi. Uning fikricha, "Matn birliklarining samaradorligi ularning lingvistik vositalar orqali bog'langanlik darajasiga bog'liq." [5;98] Shuningdek, D. Biber matn birliklarini korpus lingvistika usullari yordamida tahlil qilishni taklif qiladi va "Matn birliklarining funksional tahlili ularning kontekstga bog'liqligini chuqur o'rganishga imkon beradi." [6;129]

Matn birliklarining asosiy muammolari haqidagi fikrlarni ken-

groq tahlil qiladigan bo'lsak, bu mavzu ko'plab nazariyalar va yondashuvlarni o'z ichiga oladi. Matn birliklarini o'rganish, uning strukturasi va kommunikativ xususiyatlarini tushunishga imkon beradi. Bu muammolar tilshunoslik, semiotika, kommunikatsiya nazariyasi kabi sohalarida keng muhokama qilinadi. Matn birliklari muammolari – bu matnshunoslikda, lingvistikada va kommunikatsiya nazariyasida keng muhokama qilinadigan masalalardir. Matnning lingvistik tuzilishi va uning kommunikativ xususiyatlarini aniqlashda bir qancha asosiy muammolar yuzaga keladi. Matn birliklarini aniqlash va tavsiflashda bir qator muammolar mavjud:

- Matnning minimal birligini belgilashda aniqlik yo'qligi. So'z, gap yoki abzatsning qaysi biri minimal birlik ekanligi bo'yicha kelishmovchiliklar mavjud.

- Matn birliklarining chegaralarini belgilash qiyinligi. Ularning chegarasi mantiqiy va semantik jihatdan o'zgaruvchan bo'lib, matn tipiga bog'liq holda turlicha talqin qilinishi mumkin.

- Matn birliklarining semantik va pragmatik jihatdan izchil tahlil qilinishi zarurligi. Mazmun va kommunikativ niyatni hisobga olgan holda birliklar o'rtasidagi bog'lanishlar yanada chuqur tahlil qilinishi kerak.

Matn birliklarining kommunikativ xususiyatlari. Matn birliklari faqatgina grammatik va sintaktik birlik sifatida emas, balki kommunikativ ahamiyatga ham ega. Matn tarkibiy qismlarining qanday joylashishi, qanday bog'lanishi va qanday ma'no hosil qilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, matn birliklari turli kommunikativ niyatlarni ifodalashda vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, "Dialogik matnlarda matn birliklari muloqotga moslashgan bo'lsa, monologik matnlarda ularning tizimlashuvi aniqroq bo'ladi." [7;199] Brown va Yule esa matnni diskurs tahlili nuqtayi nazaridan o'rganib, uning kommunikativ xususiyatlarini o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. Ularning fikricha, "Matn birliklari nafaqat lingvistik tuzilish, balki ularning muloqotdagi ishlatilish holati orqali ham shakllanadi." [8;203]

Widdowson esa matnni kontekst va oldingi bilimlar bilan bog'liq holda o'rganish muhimligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, "Matn faqat ichki grammatik tuzilish bilangina emas, balki uni o'quvchi qanday qabul qilishi va anglash jarayoni ham muhim rol o'ynaydi." [9;45] U matn birliklarining pragmatik va diskursiv jihatlarini chuqur o'rganish zarurligini ta'kidlaydi. T. van Leeuwen esa "ijtimoiy semiotikaning tilshunoslikdagi o'rni va matnlarning kommunikativ tuzilishini tahlil qilishda ijtimoiy kontekstning ahamiyatini ta'kidlaydi" deya ta'kidlagan. [10;88]

Xulosa

Matn birliklari muammosi matnshunoslik va lingvistikaning dolzarb masalalaridan biri bo'lib, bu borada turli nazariy yondashuvlar mavjud. Turli lingvistik maktablar ushbu muammoni har xil yo'nalishlarda tahlil qilgan bo'lsa-da, matn birliklarining chegaralarini belgilash va ularning kommunikativ xususiyatlarini aniq tasniflash hanuzgacha dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Zamonaviy lingvistika nuqtayi nazaridan, matn birliklari nafaqat grammatik, balki semantik, pragmatik va funksional jihatlari bilan ham chuqur o'rganilishi lozim. Kelgusida ushbu masalani yanada kengroq va chuqurroq o'rganish uchun turli eksperimental usullardan, korpus lingvistika yondashuvlaridan va diskurs tahlili metodologiyasidan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa matnshunoslik va umumiy lingvistika fanining yanada rivojlanishiga hissa qo'shishi mumkin.

Adabiyotlar

1. Galperin I.R. Tekst kak obyekt lingvisticheskogo issledovaniya. Moskva: "Nauka", 200. 1981.
2. de Beaugrande R.A. Discourse Analysis and Text Theory. Lon-

don: "Longman", 320. 1981.

3. Petöfi J. Foundations of Text Linguistics. Amsterdam: "John Benjamins", 275. 1971.
4. Grays H.P. Principles of Pragmatics. Oxford: "Oxford University Press", 290. 1975.
5. Halliday M.A.K. Cohesion in English. London: "Longman", 350. 1976.
6. Biber D. Variation in English: Multi-Dimensional Analysis. Cambridge: "Cambridge University Press", 450. 2010.
7. Beaugrande R.A. Text, Discourse, and Process. Norwood: "Ablex Publishing", 400. 1980.
8. Brown G., Yule G. Discourse Analysis. Cambridge: "Cambridge University Press", 320. 1983.
9. Widdowson H.G. Text, Context, Pretext. Oxford: "Blackwell Publishing", 280. 2004.
10. van Leeuwen T. Introducing Social Semiotics. London: "Routledge", 320. 2005.